

Asma'î'nin Şiir Eleştirisinde Fuhûle Kavramı

İSMAİL GÜLER

DOÇ. DR., ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Özet

Arapların doğal ortam için kullandıkları “fuhûle” kelimesi zamanla insan için özellikle de şairleri değerlendirmede kullanılır olmuştur. Şairleri değerlendirirken kelimeyi temel alan Asma'î öğrencisi Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin sorularına verdiği cevaplarla onların “fahl” olup olmadıklarını söyleyerek kanaatlerini dile getirmiştir. Bir şairin “fahl” olması için gerekli şartları ve gerekçeleri de sözlerinin arasına serpiştirmiştir.

Abstract

The Conception of Fuhûla in Al-Asma'î's poet critics

Al-Asma'î's *Kitâb Fuhûlat al-Shu'arâ* is a brief treatise to estimate of the Jahiliyya poets. He gives his judgements about the poets with using the term “Fuhûla” which means “virility of the male camel.” But wheter the poet “fahl” or not depends on some qualifications. He expresses these requirements when he gives his judgements. However these efforts don't seem systematic.

A. GİRİŞ

Klasik Arap poetikasını ele alan araştırmacılar Araplar'da şiir kuramlarının zayıf olduğunu hatta bunlara kuram değil şiir kavramları demenin daha doğru olacağını, ya da bunlara kuram adı verilse bile tutarsızlık ve düzensizlik taşıdıklarını ileri sürmektedirler. Kavramlar net olmayıp tutarsız ve düzensiz oldukları için bunlardan bir sistem çıkarmak da zorlaşmaktadır.¹ Klasik eleştiride sıkça kullanılan hatta yankıları günümüze kadar süren bu kavramlardan biri “fuhûle / فحولة” terimi ile dile getirilendir. Abdulmelik b. Kureyb el-

1 Musatafâ el-Cûzû, Nazariyyâtu'ş-Şi'r inde'l-Arab, II/6, Beyrut 2002.

Asma'î'nin (122 – 213/217 h.) bir risalesine ad olarak seçildiğinden ve kendisi tarafından klasik dönem şairlerini değerlendirmesi noktasında merkezi bir rol yükleyip, bu kavram çerçevesinde eleştirisini sistematize etmeye çalıştığından bu yazıda bu kavram ve Asma'î'nin onu ele alış biçimi incelenecektir.

B. FUHÛLE SÖZCÜĞÜ

Fahl, sözlükte hayvanın güçlüsünü ve erkeğini göstermektedir. Fuhûle ise masdar olarak erkeklik, aygırlık anlamına gelir.² Bu sözcüğün Arapça'daki erlik, erkeklik anlamındaki zukûra (نكورة) kelimesinden farkı erkeğin dölleyici niteliğini ortaya koyuyor olmasıdır. Sözcüğün kullanımında ilginç bir detay, Hz. Ömer'in Şam'a geldiği sırada kendisi karşılamaya çıkan yöneticilerin süslenmeksizin doğal halleri ile huzura gelmelerini ifade için (تفحل)³ fiilinin kullanılmasıdır. Bu kökten elde edilen (استفحل) fiili bugün hala kullanılmakta olup “güçlenme” anlamına gelmektedir. Bu kelimenin kök ve türevleri olumlu anlamda sürekli güçlülüğü ve erkeksiliği göstermekte olup dışı için kullanılmamaktadır. Sözlüklerde yer etmiş olan ve kadının sıfatı olarak kullanılan (امرأة فحلة) deyimini “sivri dilli kadın” anlamındadır ve onu övmeyen, erkeksi olmakla yeren bir kullanımdır.

Dildeki örnekler gözden geçirildiğinde fuhûle'nin şu anlamlarda kullanıldığı görülür;

- 1- Erkek olup dışı olmayan,
- 2- Güçlü olup narin olmayan,
- 3- Dölleme gücünü sahip olup iğdiş edilmiş olmayan,
- 4- Şerefli olup sıradan olmayan,
- 5- Basit ve sıradan olmayıp önemli olandır.

İşte bu nitelikler kişiye farklılık, benzersizlik ve üstün bir konum sağlar ki Asma'î de bu ölçü ile şairleri tasnif etmeye çalışmıştır.⁴

C. ASMA'Î'YE GÖRE FUHÛLE KAVRAMI

Fuhûle, her ne kadar Asma'î'nin risalesinde temel eleştiri terimi olarak karşımıza çıksa da terimi keşfedenin kendisi olmayıp, ondan önce de bazı kişilerce kullanıldığı söz konusudur.

2 Asım Efendi, Kamus Tercümesi, IV/۲۰, (فحل) maddesi.

3 İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, (فحل) maddesi.

4 Velid Osmâni, Mefhûmu'l-Fuhûle ve Mevdu'âtuha fi'ş-Şi'rriyyeti'l-Arabiyyeti'l-Kadîme, s. 42, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, el-Hac Lahdar Üniversitesi, Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Cezair 2008-2009).

Örneğin; Câhiliye şairi Alkame b. Abede ile İmru'ulkays hanımının hakemliğinde atışmışlardır. İmru'ulkays'ın hanımı Ummu Cundub, Alkame lehine karar verince, İmru'ulkays karısını boşamış ve onunla Alkame evlenmiştir. Bu olaydan dolayı Alkame el-Fahl sıfatını kazanmıştır.⁵ Bu olayı yorumlayanlara göre;

a- Alkame fahl niteliğini İmru'ulkays ile girdiği ve galip çıktığı atışmadan dolayı kazanmıştır. Nitekim fahl niteliğine hak kazanma şartlarından biri de Asma'î'ye göre atışmada üstün gelmektir.

b- İkinci ihtimale göre Alkame kelimenin hakiki anlamı ile İmru'ulkays'ın boşadığı karısına sahip olmakla bu adı kazanmıştır.⁶

Şiirin ve şairin erkeksi olduğuna dair vurgu Ferazdak'ın yeni yetme bir şairin şiirini değerlendirdiği olayda da açıkça gözükmektedir. Ferazdak değerlendirmesinde şiiri olgun erkek (بازل) deveye benzetmektedir.⁷

Asma'î'nin değerlendirmesine göre fuhûle şairin şiirlerine kıymet biçmede bir ölçüt olmayıp diğer ölçütlere de uyduğunda şairlere verilen ortak bir addır. Kitabının başlığındaki “fuhûle” kelimesi masdar ve çoğul anlamında ortak olmakla birlikte, onun kasdı çoğul anlamdır. Yani kitabın ismi “Fuhûletu'ş-Şuara” fahl olan şairler anlamındadır.

Kitabı rivayet eden Sicistânî, Asma'î'ye “fahl” sözcüğünü hangi anlamda kullandığını sorunca o; “fahl” olan devenin “hikâk”⁸ denilen deveye üstünlüğü olması gibi fahl diye adlandırdığı şairin de diğerlerine karşı bir üstünlüğünü bulunduğunu ve bu terimle bunu kasdettiğini söylemiştir.⁹

D. FUHÛLE KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE CAHİLİYE ŞAİRLERİ

Sicistânî'nin sorularına Asma'î'nin verdiği cevaplarda fuhûle kavramı umumen câhiliye şairleri için kullanılmaktadır. Asma'î câhiliye döneminin tamamıyla dışında yaşamış olan şairlere fahl sıfatını vermeye yanaşmamaktadır. İslam öncesi şairlerinin tamamının da bu sıfatı hak edemediklerini görmekteyiz. Asma'î'nin değerlendirmesini tablo halinde veriyoruz.

5 İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve'ş-Şuara, s. 31 , Kahire 1322.

6 Hammûd Huseyn Yûnus, Fî İrhâsâti'n-Nakdi'l-Arabiyyi'l-Kadîm (el-Fuhûle Nemûzecen), Mecelletu't-Turâsi'l-Arabî, sayı 101 yıl 2006.

7 Ebu Zeyd el-Kuraşî, Cemheratu Eş'âri'l-Arab, s. 55, Dâru Sâdır Beyrut.

8 Hukk; üç yaşını bitirmiş yük taşımaya elverişli deve. Bkz. el-Cevherî, es-Sihâh (فحل) ve (حقق) maddesi

9 el-Asma'î, Fuhûletu'ş-Şu'arâ (thk. Charles C. Torrey), s. 9, Beyrut 1980

FAHL OLAN ŞAİRLER	FAHL OLMAYAN ŞAİRLER
İmru'ulkays	Zuheyr b. Ebî Sulmâ
en-Nâbiğa (ez-Zubyânî)	Evs b. Hacer
Tufeyl el-Ğanevî	A'şa Benî Kays
en-Nâbiğa (el-Ca'dî)	Amr b. Kulsûm
Alkame b. Abede	Adî b. Zeyd
el-Hâris b. Hillize	Ebû Zubeyd
EL-Museyyeb b. Ales	Urve b. el-Verd
Hassân b. Sâbit	Muhelhil
Kays b. el-Hatîm	er-Râ'î
el-Murakkış el-Ekber	İbn Mukbil
el-Murakkış el-Asğar	İbn Ahmer el-Bahilî
İbn Kamîe	Salebe b. Şuayr el-Mâzinî
eş-Şemmâh	el-Ağleb
Mâlîk b. Harîm el-Hemdânî	Ka'b b. Sa'd el-Ğanevî
Ka'b b. Cuayl	Amr b. Şa's el-Esedî
Ebû Zueyb el-Huzelî	Lebîd b. Rebî'a
Sâide b. Cueyye	Cerâde b. Umeyle el-Anezî
Ebu Hirâş el-Huzelî	Evs b. Ğalfâ el-Huceymî
A'şa Hemdân	Umeyre b. Târik el-Yerbû'î
Bişr b. Ebu Hâzim	Ka'b b. Zuheyr
el-Esved b. Ya'fur en-Nehşelî	Zeyd el-Hayl
Hidâş b. Zuheyr el-Âmilî	Suleyk b. es-Suleyke
el-Mutelemmis	Selâme b. Cendel
Dureyd b. es-Simme	
A'şâ Bâhile	

E. FAHL KABUL EDİLME ŞARTLARI

Asma'î fahl kabul ettiği şairlerde ve şairlerinde bazı niteliklerin bulunması gerektiğini belirtmektedir. Bu nitelikler şu şekilde toparlanabilir:

1. Güçlülük:

Asma'î'nin fahl kelimesinin ifade ettiği güçlülük ve erkeksiliği kelimenin bütün anlamları ile şiir ve şair için kullandığı söylenebilir. Güçlü şair güzel söyleyen şairdir.¹⁰ Fuhûle'nin erkeksilik ve güçlülük ifade eden bütün nüansları ile şairi değerlendirmede kullanıldığının bir göstergesi de Adî b. Zeyd'i

¹⁰ Mustafâ el-Cüzû, age, 2/17

değerlendirirken Asma'î'nin söylediği “o, ne fahl ne de unsadır (dişi)” ifadesidir. Fuhûle Asma'î tarafından yumuşaklık “luyûne” karşıtı olarak da kullanılmıştır. O, Hassân b. Sâbit'in şiirini değerlendirirken Câhiliye ve İslam döneminde şiiri değerli iken Peygamber (a.s.) ve ashabına ağıt yakınca şiirinin yumuşadığını söylemektedir. Şiirin zorlu olması ve şer kapısında kalması gerektiği,¹¹ hayır kapısından sokulunca yumuşayacağı¹² kanaatindedir. Şairlerin kıymetlerini koruyabilmeleri İmru'ulkays ve ardından gelenlerin açtığı şiir yolunda¹³ gitmeleriyle mümkündür.

Bir başka açıdan şiir, gücünü içeriğinden almaktadır. Yukarıdaki Hassân'ı değerlendiren ifadelerden anlaşıldığına göre Asma'î şiirin içeriğinin Câhilî olmasını istemektedir. Zira ona göre Câhilî ve bedevî konular yerine İslam'ın hayra çağıran konuları şiire girdiğinde onu yumuşatmaktadır. Bu çağrı günümüzde şiiri dinden ve ahlaktan ayrı tutmak isteyen eğilim ile örtüşmektedir.¹⁴ Asma'î bu tavrını başka değerlendirmelerinde de sürdürmektedir. Örneğin o Ebu Duâd ve Lebîd'i değerlendirirken fahl olmadıklarını sadece iyi insanlar¹⁵ olduklarını belirtir. Sicistânî'nin hocası Asma'î'ye İslam dönemi şairleri hakkında ısrarla sorular sorup değerlendirme yapmasını istemesine rağmen o bu konuda daha fazla bir şey söylememeye çalışmış ve gerekçe olarak bu tür şairlerin İslam döneminin ürünü olduklarını belirtmiştir. Örneğin Cerir, Ferzad ve el-Ahtal (ki bu üçüncüsü İslam döneminde yaşamış bir hristiyandır) hakkında eğer bunlar Câhiliye döneminde yaşamış olsalardı başka türlü değerlendirilebileceğini ama İslam döneminde yaşadıkları için haklarında bir şey söylemeyeceğini belirtir.¹⁶ Hatta Asma'î hocası Ebu Amr b. El-Alâ'nın el-Ahtal hakkında; şayet câhiliye döneminde bir gün yaşamış olsaydı hiçbir Câhiliye ve İslam şairini onun önüne geçirmeyeceğine dair görüşünü nakleder.¹⁷

İyilikle ilişkili diğer bir nitelik de cömertliktir. Yine Asma'î cömertlik nitelikleri şairliklerini örtecek derecede ağır basan şairleri de fahl saymaz. Bunlara örnek Urve b. El-Verd ile Hâtem et-Tâî'dir.¹⁸

11 İbn Kuteybe, age, s. 61

12 Ebu Ubeydillah el-Merzubânî, el-Muvaşşah fî Meâhizi'l-Ulemâ ale's-Şu'arâ, s. 62, Kahire 1343,

13 el-Merzubânî, age, s. 65

14 Adonis, es-Sâbit ve'l-Mutehavvil, II/38, Beyrut 2002

15 el-Asma'î, age, 12, 15

16 el-Asma'î, age, 12

17 el-Asma'î, age, 13

18 el-Asma'î, age, 12, 14

Fahl olmaya engel olan ve şairlik gücünü gölgeleyen bir vasıf da şairin savaşçı ve çapulcu özelliklerinin ağır basmasıdır. Câhiliye döneminde bu nitelikleri ağır basan Hufâf b. Nedbe, Antera, ez-Zibrikân b. Bedr, Abbâs b. Mirdâs, Umeyra b. Târik el-Yerbû'î gibi şairleri Asma'î fahl kabul etmemekte bunları sadece şövalye (fursân) diye nitelemektedir.¹⁹

Özetle şövalyelik (furûsiyye), cömertlik (kerem), dindarlık (salâh) şairlik kaygılarının önüne geçen ve şairin şairlik niteliğini gölgeleyen ve bu yüzden de istenmeyen durumlardır.²⁰

2. Arapların Yolundan Gitmek

Yukarıda Asma'î'nin Hassân b. Sâbit'in şiirini değerlendirdiği sözlerinde şairin makbul olabilmesi için İmru'ulkays ve benzerlerinin açtığı yoldan gitmesi gerekliliğini dile getirmiştik. Yine Asma'î Zurrumme'nin şiirini değerlendirirken onun bedevi ve buna bağlı olarak dilde delil (hüccet) olması ile birlikte şiirinin Araplar'ın şiirine benzemediğini söyleyerek eleştirmiştir.²¹ Bu ifadesinden hareketle Asma'î'nin bedevi olmak ile arap olmayı birbirinden ayırdığını söyleyebiliriz. Arapların yolu dediği İmru'ulkays, Zuheyr ve Nâbiğa gibi fahl olanların açtığı bu şiir yolunda konaklama yerlerinin ve göçün tasviri, övgü, yergi ve kadına gazel, şarabın, atın, harplerin anlatımı ve övünme vardır.²²

Bu yol ne tamamen bedevi ortamında sıkışıp kalmak, ne de tamamen şehirli olmak anlamına gelmez. Bedevilerin, kelime hazinelerinin genişliği ve dillerinin bozulmamış olması onlara bir üstünlük sağlarken, şiirde aşırı bedevilik makbul sayılmamıştır. Asma'î'nin Zurrumme'yi fahl kabul etmemesinin gerekçesini Ebu Ubeyde'nin Cerîr'den naklettiği açıklamasında ortaya çıkmaktadır. Cerîr'e göre onun şiiri "çok geçmeden kaybolan gelin süsü ve ilk koklandığında hoş bir koku veren fakat sonra deve pisliği gibi rahatsız eden ceylan dışkısı gibidir."²³

Bir başka yerde bizzat Zurrumme şiirini okumuş ve orada bulunan Ferazdak'a şiirini nasıl bulduğunu sormuştur. Bunun üzerine o beğendiğini

19 el-Asma'î, age, 14-15

20 Adonis, age, II/41

21 el-Asma'î, age, 20

22 el-Merzubânî, age, 65

23 el-Kureşi, age, 82

söyleyince, Zurrumme neden adının fahl şairlerle birlikte anılmadığını öğrenmek istemiştir. Ferazdak ise gerekçe olarak; şiirinin fazlaca çöplüklerde ağıladığından, deve ağıllarını ve dışkılarını şiirinde anlattığından dolayı fahl şairlerden geri kaldığını söylemiştir.²⁴

3. Yeterli Sayıda Şiir Söylemek

Asma'î tek tük güzel şiirler söylemiş ve fahl olmaya aday bazı şairlerden bahseder, fakat söylemiş oldukları bu güzel şiirlerin sayısal açıdan yeterli olmamalarından dolayı onları fahl sınıfına sokmaz. Bunların fahl olabilmeleri için belli bir sayıda güzel şiir söylemiş olmaları gerektiği de pek açık değildir. Örneğin Sicistânî, Huveydira hakkındaki kanaatini Asma'î'ye sorunca söylemiş olduğu kasidesi gibi beş tane daha söylemiş olsa fahl sayılacağını belirtmiştir. Bunun hemen ardından el-Muhelhil'in bir şiirinin başlığını söyleyerek sayı vermeden bu şiiri gibi söylemiş olsa fahl şairlerin başında gelebileceği şeklindeki kanaatini ileri sürmüştür.

Yine o Sa'lebe b. Suayr el-Mâzinî'nin fahl sayılabilmesi için de beş kaside şartını yinelemiştir.²⁵ Benû Numeyr'in antlaşmalısı Muakkır el-Barikî'nin de fahl sayılabilmesi için beş, altı iyi şiir söylemiş olmasının yeterli olabileceğini söyleyip,²⁶ ardından Evs b. Ğalfâ el-Huceymî'nin fahl sayılabilmesi için yeterli şiir sayısını yirmiyeye çıkartmıştır.²⁷

Asma'î câhiliye döneminin en büyük divanına sahip Kayslı A'şâ'yı fahl saymazken,²⁸ küçük A'şâ'yı (Hemdanlı) “İslam dönemindedir, şiiri çoktur” diyerek fahl sayar.²⁹ Öyle anlaşılmaktadır ki ona göre şairi fahl yapan sadece şiirlerinin sayısının çokluğu değil, buna paralel olarak onların nitelikleri de önemli olmaktadır.³⁰

F. SONUÇ

Asma'î kendisinden önce de bilinen “fuhûle” kavramını almış ve onu sistematize etmeye çalışmıştır. Kendisi bir beğeni ölçütü olarak kullanımı günü-

24 İbn Kuteybe, age, 126

25 el-Asma'î, age, 12

26 el-Asma'î, age, 14

27 el-Asma'î, age, 15

28 el-Asma'î, age, 11

29 el-Asma'î, age, 14

30 el-Cüzû, age, II/28

müze kadar devam eden bu kavramı kitabına da ad olarak koyup onu ölümsüzleştirmiştir. Ancak hem Asma'î'nin hem de ardından gelenlerin bu ölçütü kullanıp sistemleştirmeye çabalamalarına rağmen “fuhûle” öznellikten kurtulup, nesnel bir ölçüt olma düzeyine çıkamamıştır. Şairin fahl sayılabilmesi için ileri sürülen şartlar bazan şairden şaire ufak tefek çelişkiler taşımakla birlikte genel hatları ile bir şairin fahl sayılabilmesi için aranan özelliklere bakılarak câhiliye dönemi şairleri tasnif edilmeye çalışılmıştır. Bu tasnif bazı küçük farklarla Asma'î sonrası şiir eleştirmenleri tarafından da sürdürülmüştür.